

Η έννοια της μέριμνας στον P. Ricoeur

Constanca Marcondes Cesar

Στα έργα του Π. Ρ. η έννοια της μέριμνας, συνυφασμένη με εκείνες της εκτίμησης, της έγνοιας, της αναγνώρισης, αποτελεί κοινό παρανομαστή με τις ιδέες της κατάφασης, της αγάπης ως προσοχής απέναντι στον εαυτό μας και στον άλλο και της καταξίωσης της δικαιοσύνης.

Σε άρθρο του με τίτλο « Συμπάθεια και σεβασμός» (δημοσιευμένο το 1954 στην *Revue de Métaphysique et de Morale*, 380-397 και στο έργο *A l'école de la Phénoménologie*, Paris, Vrin, 4°, 263-280) ο Ρ., εκκινώντας από το θέμα της *συμπάθειας*, δείχνει ότι είναι ανάγκη να θεθεί η συμπάθεια, κατ' αρχήν στο επίπεδο της ηθικής του σεβασμού, χωρίς την οποία η απλή φαινομενολογική περιγραφή του άλλου είναι ανεπιτυχής. Η φαινομενολογία του άλλου, στο μέτρο που είναι περιγραφική του φαίνεσθαι δεν θα ήταν ικανή να συλλάβει τον πλούτο της παρουσίας που προσώπου, καθόσον δεν θα διέκρινε αυτή την παρουσία από εκείνη των πραγμάτων. Είναι απαραίτητη η κίνηση από την *ηθική του σεβασμού* στη *φαινομενολογία της συμπάθειας*, ώστε με τη σύζευξη να επανέλθει ο νους στην ηθική και να συλλάβει τον άλλο ως υποκείμενο, ξένο προς εμάς αλλά και *όμοιο μας*.

Ως παρουσία στον κόσμο ο άλλος θεάται τα ίδια πράγματα, σ'αυτόν τον κόσμο ο οποίος είναι και ο κόσμος της εργασίας και ο κόσμος της κατοικίας, τον προσδιορίζει και αυτό διαπερνά *τη δική μας* ύπαρξη, τον ζωτικό χώρο στον οποίο *εμείς* βρισκόμαστε και του οποίου είμαστε οι μάρτυρες.

Κρίνοντας τον Χούσερλ, για τον οποίο ο άλλος υπάρχει ως διαφορετικός από εμάς και συνάμα όμοιος μας, αποκαλυπτόμενος στην *αναλογική προσέγγιση* της ετερότητας, η οποία τον καθιστά *άλλο εγώ*, δια μέσου της εμπειρίας της *εσωπάθειας*, ο φιλόσοφος μας επισημαίνει τη δυσχέρεια υπέρβασης της υποκειμενιστικότητας του βιωματικού του άλλου, καθώς και της αναγνώρισης του ως *προσώπου*, διακριτού από τα πράγματα.

Μελετώντας την έννοια της *συμπάθειας* και εκτιμώντας τη συμβολή του Σέλερ ο Ρ. εξετάζει τη συναισθηματική εμπειρία της διάνοιξης, της ανακάλυψης της προσωπικής διάστασης του άλλου, η οποία συνιστά και το διακριτικό γνώρισμα από τον κόσμο των πραγμάτων. Ο Ρ. βαθαίνει τη συζήτηση με την κριτική της ηθικής του Σέλερ όπου συγχέονται *συμπάθεια* και *συναισθηματική συγχώνευση*, και την επινοητικότητα που θα εμπόδιζε τον Σέλερ-όπως και τον Χούσερλ- να αντιληφθεί την αρνητικότητα που είναι εγγεγραμμένη στην καρδιά των διαπροσωπικών σχέσεων. Στην καθημερινή ζωή η κοινότερη συμπεριφορά δεν είναι η *συμπάθεια*, *αλλ' η σύγκρουση*, την οποία δεν εκφράζει η αναλογία, *αλλ' η αντίθεση των συνειδήσεων*, η ριζική ετερότητα των υποκειμένων. Για να ξεπεράσει την απλώς συναισθηματική στάση, που χαρακτηρίζει τη συμπάθεια στους Σέλερ και Χούσερλ, ο Ρ. γυρνά στον καντιανό στοχασμό για το πρόσωπο του έργου *θεμέλια Μεταφυσικής των ηθών*. Η στροφή της προσοχής στον άλλο είναι *σεβασμός* του προσώπου του άλλου, γιατί η φύση του άλλου τον θέτει ως καθ' αυτόν σκοπό, βούληση που οριοθετεί τη βούληση μας, όχι απλό μέσον πραγμάτωσης επιθυμιών, χρησιμότητα στη διάθεση μιας ατομικής θέλησης.

Η συμπάθεια στο πλαίσιο του σεβασμού του άλλου δείχνει ότι ο σεβασμός συνδέει όχι μόνο τα συναισθήματα που αποκαλύπτουν την ευνοϊκή διάθεση απέναντι στο διαφορετικό από τον εαυτό μας αλλά και υποκειμένων. Η καντιανή συμβολή συνίσταται στην κατάδειξη της σχέσης της ετερότητας με τις έννοιες του προσώπου, του καθήκοντος, της αναγνώρισης. Στην ηθική διάσταση «η ύπαρξη του άλλου είναι μια ύπαρξη-αξία». Ο νόμος που διέπει τη

σχέση μεταξύ υποκειμένων είναι ο νόμος του *αμοιβαίου σεβασμού*, αυτός παρέχει τη δυνατότητα της υπέρβασης τόσο της απλής συναισθηματικής συμπάθειας, όσο και της απεριόριστης έχθρας. Ο σεβασμός αυτός είναι αίτημα του πρακτικού λόγου και εξαγγέλλει *την ηθική του καθήκοντος*, ίδιον του καντιανού στοχασμού. Εμπνεόμενος από τον Καντ, *αλλά* όχι από τον φορμαλιστικό χαρακτήρα της καντιανής έννοιας του καθήκοντος, ο Ρ. καταδεικνύει την αναγκαιότητα συνάρτησης, στο συναισθηματικό και ιστορικό πεδίο, της συμπάθειας και της σύγκρουσης. Πρόκειται για την απόσπαση «της συμπάθειας από τη ρομαντική της τάση να χαθεί ή ν' απορροφηθεί το υποκείμενο μέσα στον άλλο ή ν'απορροφήσει τον άλλο... Με τον σεβασμό συμμερίζομαι τη χαρά και τον πόνο του άλλου ως δικό του και όχι ως δικό μου».

Η πρώτη, λοιπόν, έννοια της μέριμνας συνδέεται με την έννοια του σεβασμού, μέσα στην οποία συνυπάρχουν η συμπάθεια και η αναγνώριση ως δυνατότητες υπέρβασης των συγκρούσεων. Αντιστρέφοντας τη φαινομενολογική αναγωγή η οποία παρουσιάζει, στον κόσμο των πραγμάτων το είναι δια μέσου του φαίνεσθαι, η φαινομενολογία που στρέφεται στην ανακάλυψη του προσώπου επαναθέτει το φαίνεσθαι μέσα στο είναι. Αυτό σημαίνει ότι θέτοντας τον άλλο ανακαλύπτω και την αγάπη ως σεβασμό και η ανακάλυψη του σεβασμού, ως πρακτικής αγάπης, μέσα σε ένα διαλογισμό για την έννοια του δώρου, αναγγέλλει την ηθική διάσταση.

Η έννοια της μέριμνας γίνεται συνθετότερη στα έργα *Ο εαυτός μου ως ένα άλλος* (Paris, Seuil 1990) και *Διαδρομές της αναγνώρισης*. Η ηθική ζωή περιλαμβάνεται στη διατύπωση : « να ζεις τον ενάρετο βίο με τους άλλους και για τους άλλους μέσα στους δικαίους θεσμούς» (κεφ. 7 του πρώτου έργου). Στην ανάλυση του θέματος της ετερότητας αναδύεται η δεύτερη σημασία της φροντίδας, η μέριμνα, η οποία στο επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων εκφράζει την εκτίμηση του 'αλλού ως ξέχωρου από μας. Φροντίζω σημαίνει αυτοεκτιμώμαι και εκτιμώ τον άλλο, αναγνωρίζω και προσέχω τον άλλο. Η αυτοεκτίμηση είναι θεμέλιο της αναζήτησης της ορθής διαβίωσης. Η εκτίμηση του άλλου είναι θεμέλιο της δικαιοσύνης, της φιλίας, της αμοιβαιότητας ,της μη βίας. Είναι η αναγνώριση του αναντικατάστατου του άλλου ως προσώπου. Η μέριμνα ως φροντίδα του εαυτού και του άλλου συνδέεται με την ομοιότητα μεταξύ του εαυτού μου και του άλλου. Αυτό «δεν είναι μόνο χαρακτηριστικό της φιλίας, αλλά και όλων των μορφών συνδέσμου με τον εαυτό μας και τον άλλον. Η ομοιότητα είναι ο καρπός της ανταλλαγής μεταξύ εκτίμησης του άλλου, αυτοεκτίμησης, μέριμνας για τον άλλον και «παρουσιάζει το παράδοξο της ισοτιμίας της «εκτίμησης του άλλου ως εαυτού και της εκτίμησης του εαυτού ως ενός άλλου».

Στο επίπεδο της κοινωνικής ζωής η μέριμνα του άλλου εκφράζεται ως ισότητα και δικαιοσύνη, εφόσον, όταν πεδίο εφαρμογής της γίνεται η ανθρωπότητα ως όλο, η δικαιοσύνη την προϋποθέτει. Οι δεσμοί μεταξύ μέριμνας και σεβασμού, μέριμνας και κανόνα ερμηνεύονται από τον φιλόσοφο στην πραγμάτευση του διαλογικού χαρακτήρα της ηθικής ζωής. Στο διαπροσωπικό επίπεδο η δικαιοσύνη είναι σεβασμός, στο συλλογικό είναι κανόνας, θεσμική έκφραση της θέλησης για συλλογική ζωή.

Εντούτοις, αναγνωρίζοντας τον προθεσιακό-συγκρουσιακό χαρακτήρα της ζωής μέσα στην κοινωνία, καθώς και την τραγικότητα που εκφράζεται στη δυνατότητα της συνύπαρξης και της δημιουργίας ανταγωνισμών απειλητικών για τον σεβασμό, τη φροντίδα, τη μέριμνα, ο φιλόσοφος αναζητά μια εις βάθος κατανόηση, προκειμένου να ανευρεθεί η δυνατότητα της βίας και το ξεπέραςμα της.

Με αφετηρία την «διπολική αντίθεση μεταξύ προσώπου και πράγματος» ο Ρ θεμελιώνει τη μέριμνα στην καντιανής υφή, βεβαιότητα, της λογικής φύσης ως αυταξίας, αυτοσκοπού.

Στο πλαίσιο των ζητημάτων της βιοηθικής, εν συντομία στα κείμενα του έργου, το κριτή-

ριο του σεβασμού έχει ως παράδειγμα το ανθρώπινο έμβρυο. Μεριμνώ δεν σημαίνει εργαλειοποιώ το ανθρώπινο πρόσωπο. Ο Ρ. αντιμετωπίζει το πρόβλημα της δυνατότητας διάκρισης ή μη ,σ' αυτό το στάδιο της ζωής, της ύπαρξης του εμβρύου ως ύπαρξης ενός ανθρώπινου προσώπου. Μεριμνώ για τη ζωή σημαίνει σέβομαι τον σκοπό του εμβρύου που είναι «να ζει και να αναπτύσσεται» ως δυνάμει ανθρώπινο πρόσωπο.

Η μέριμνα, που εκφράζεται έτσι, είναι «κριτική έγνοια» (*Parcours de la reconnaissance, Paris, Stock, 2004*), που δοκιμάζει κάποιος από τις αντινομίες σεβασμού και σύγκρουσης.

Η τρίτη σημασία, της μέριμνας δίνεται με την εξέταση της έννοιας της αναγνώρισης. Όπως η εκτίμηση συνίσταται σε αυτοεκτίμηση και εκτίμηση του άλλου, η αναγνώριση είναι αυτοαναγνώριση και αναγνώριση του άλλου. Η αυτοαναγνώριση είναι ανακάλυψη των ιδίων ικανοτήτων, μνήμη και υπόσχεση διατήρησης του εαυτού, έγνοια του εαυτού. "Όπως ο σεβασμός, η εκτίμηση και η μέριμνα, η αναγνώριση ενδέχεται να προσκρούσει στην τραγικότητα της ζωής, εφόσον απειλείται πάντα από το ενδεχόμενο της μη αναγνώρισης, εξ απτίας της ασυμετρίας, της πληθούς των υποκειμένων.

Έτσι, η αναγνώριση του άλλου είναι υπέρβαση της ριζικής έλλειψης συμμετρίας μεταξύ του εαυτού μου και του άλλου, πορεία από την έλλειψη συμμετρίας στην αμοιβαιότητα. Δύο φιλόσοφοι ανίχνευσαν την αμοιβαιότητα: Ο Χούσερλ, στο έργο *Καρτεσιανοί Στοχασμοί*, και ο Levinas στα: *Ολότητα και Απειρον, Άλλως από τον άλλο ή πέραν της ουσίας*. Ο πρώτος προσεγγίζει το θέμα στο πλαίσιο μιας οντολογίας του υποκειμένου, ο δεύτερος σε προοπτική ηθική. Εξετάζοντας την ετερότητα με αφετηρία το εγώ ο Χούσερλ θεμελιώνει τη δυνατότητα μιας κοινωνίας των υποκειμένων στην κατανόηση του άλλου ως «άλλου εγώ» και εισάγει την έννοια της αναλογίας μεταξύ εγώ και άλλου, ως βάση της δυνατότητας αμοιβαιότητας. (*πέμπτος στοχασμός*). Για τον Levinas είναι η εξωτερικότητα του άλλου που μας επιβάλλεται ως όρος αποκάλυψης της υπέρβασης: όψις, λόγος που μας ρωτά και ζητά την απάντηση μας και την υπευθυνότητα μας.

Στην πραγμάτευση του θέματος της απειλής της αναγνώρισης από τη βία και τον πόλεμο, ο Levinas κάνει λόγο για την «ηθική αντίσταση», η οποία θέτει τον διάλογο και τη μη βία ως υποχρεώσεις, πραγματώνοντας έτσι τη σχέση μεταξύ του «εγώ» και του άλλου υπό τη μορφή της αποκάλυψης του «εμείς». Πρόκειται για τη την προσπάθεια επίτευξης της αμοιβαιότητας μεταξύ άνισων, αποκατάστασης της ισότητας ,μέσα από την ηθική διάσταση των ανθρώπινων σχέσεων, δηλαδή για τη δικαιοσύνη.

Ο Ρ., από την πλευρά του, εξετάζει τα εμπόδια που ο Χομπς έχει θέσει στην πραγμάτωση της αμοιβαιότητας στη θεωρία για τη σύγκρουση και τη μη αναγνώριση, υπαρκτές εκ καταγωγής οι οποίες εκδηλώνονται ως *ιδιον όφελος*, ως αναζήτηση ασφάλειας με αντίτιμο τη διαρκή δυσπιστία απέναντι στον άλλο, της δόξας, της φήμης.

Ο Ρ., αναζητώντας μια θεμελίωση της αμοιβαιότητας, ανευρίσκει στην έννοια του προσώπου στον Λάιμπνιτς και στον Γκρότιους το υποκείμενο του δικαίου. Έτσι διασφαλίζονται η αμοιβαιότητα και η ειρήνη, καθίσταται εφικτή η διυποκειμενικότητα, επειδή η αμοιβαία αναγνώριση συνταιριάζει το εγώ-αυτός και το άλλος μέσα στην ιδέα του δικαίου. Η αναγνώριση συνδέεται με τους αγώνες για την αγάπη, τη βεβαίωση του εγώ και του άλλου, την κοινωνική εκτίμηση. Ό,τι αντιπροσωπεύει ,στο επίπεδο της ατομικής ζωής, η αλληλασφάλιση ως ανταλλαγή αγαθών, αποδίδει, στο κοινωνικό επίπεδο η αμοιβαιότητα.

Μεριμνώ για τον άλλο ή τους άλλους σημαίνει αναζητώ την ειρήνη ως *φιλία, έρωτα, αγάπη* (ελληνικά στο κείμενο), *αμοιβαιότητα, δώρο* : πρόκειται για διαλεκτική μεταξύ αγάπης και δικαιοσύνης, για *παρουσία* στον άλλο.

Συνοψίζοντας θα έλεγα ότι σε τρία κείμενα, γραμμένα μεταξύ 1954 και 2004 αναπτύσσο-

νται οι ιδέες του σεβασμού, της έγνοιας, της αναγνώρισης με τα οποία ο Ρ. θεμελιώνει την έννοια της μέριμνας. Μεριμνώ σημαίνει σέβομαι, εκτιμώ, νοιάζομαι, αναγνωρίζω την αξία του ανθρώπινου προσώπου στον εαυτό μου και στον άλλο, ξεπερνάω το μίσος, τη σύγκρουση, τη μη αναγνώριση, με τη βεβαίωση της αγάπης και της δικαιοσύνης, προϋποθέσεων πραγμάτωσης της ανθρωπιάς μας. Στο άρθρο της *Revue de Métaphysique et de Morale* ερευνάται η έννοια του σεβασμού, στο *Soi - même comme un autre* οι έννοιες της εκτίμησης και της μέριμνας, στο *Parcours de la Reconnaissance* η έννοια της αναγνώρισης. Και στα τρία οι έννοιες συμπλέκονται. Ετσι, γίνεται φανερό, ότι ο στοχασμός, γι' αυτά τα πολυεπίπεδα θέματα, αναπτύσσεται και βαθαίνει, κάθε φορά ανάλογα, με νέα μορφή.

Μετάφραση Α. Κελεσίδου

Ο Kant και οι επίγονοι: Η καντιανή επανάσταση

Γιώργος Μερκούρης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν θέλουμε να έχουμε ένα σωστό προσανατολισμό στη ζωή μας, στην θεωρία και στην πράξη, και ακόμη αν θέλουμε να βρούμε μια απάντηση στα γνωστά μέγιστα προβλήματα για την λύση της τυχόν αγωνίας μας, θα πρέπει να προχωρήσουμε σε επιλογές. Επιλογές, βέβαια, με βάση την ιδιοσυγκρασία μας, τον χαρακτήρα μας και την καρδιά μας. Προ παντός όμως σε επιλογές που κατά το δυνατόν να ανταποκρίνονται στο ορθό και στο δίκαιο.

Εν όψει λοιπόν αυτών, προπαρασκευαστικά κριτήρια για μια ορθή επιλογή θα πρέπει να είναι η σαφήνεια, η βεβαιότητα, η αναγκαιότητα στη γνώση και η καθολικότητα των απόψεων και ακόμη ένα αίσθημα ασφάλειας. Ίσως, από τις υπάρχουσες φιλοσοφικές θεωρίες τα κριτήρια αυτά τα συναντάμε σε μεγαλύτερο βαθμό στην Καντιανή σκέψη, μέθοδο και τρόπο στοχασμού. Πρόκειται για μια φιλοσοφία με ισχυρή δομή, χωρίς νεολογισμούς και περιττούς βερμπαλισμούς, χωρίς τις πολυπλοκότητες που χαρακτηρίζουν τους νεότερους φιλοσόφους και χωρίς ερμητικές διακηρύξεις που παραμένουν απρόσιτες για τους πολλούς. Ακόμη και ο φιλοσοφικός θετικισμός (με εξαίρεση τον νομικό θετικισμό), πιθανόν να υπόσχεται μια ασφαλή γνώση, πλην όμως δεν έχει τις βαθύτερες δομές που έχει η Καντιανή φιλοσοφία.

Στο σημείο αυτό αναφέρω τα όσα σχετικά γράφει ο αείμνηστος Καθηγητής Αναστάσιος Γιανναράς: «Η νέα αυτή διδασκαλία έγκειται στον ακοίμητο αυτοέλεγχο, στον γνωστικό αυτοπροσδιορισμό των γνωστικών στοιχείων και προϋποθέσεων και στην αμείλικτη αυτοκριτική του Λόγου και στην καθαρή θεωρητική του χρήση. Δεν αποτελεί καθόλου υπερβολή, τονίζει ο ίδιος, αν ισχυρισθούμε ότι από την Κριτική αυτή (εννώνω το βασικό σύγγραμμα του Kant, δηλ. την Κριτική του Καθαρού Λόγου, χωρίς να υποτιμώ και τις άλλες δύο, δηλ. την Κριτική του Πρακτικού Λόγου και την Κριτική Δύναμη της Κρίσης), που έγραψε ο Kant, τροφοδοτήθηκαν και τροφοδοτούνται ολοένα, πλήθος κριτικά ρεύματα του περασμένου και του τωρινού αιώνα και αντλούνται θεμελιώδη επιχειρήματα για την σχέση της Φιλοσοφίας προς την Μεταφυσική, τη Λογική, την Διαλεκτική και τις Επιστήμες, τη Φαινομενολογία, το Θετικισμό, τον Κριτικό Ορθολογισμό, την Επιστημολογία κλπ.».

Ορθότατα λοιπόν χαρακτήρισαν τη φιλοσοφία αυτή ως επανάσταση και με τον τίτλο αυτό ως «Καντιανή επανάσταση» αναφέρεται στις διάφορες Ιστορίες της Φιλοσοφίας.

ISSN 1106 - 6563

ΕΥΔΙΚΙΑ

Εξαμηνιαία Επιθεώρηση Φιλοσοφίας

ΝΕΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

τεύχος 9 (2009)

Το τεύχος εκτυπώθηκε σε 300 αντίτυπα και προσφέρεται δωρεάν σε φίλους

Εκδόσεις *EUNOMIA* Verlag

114 71, Αθήνα, οδός Σαρανταπήχου 5 και Αγ. Ισιδώρου 35

τηλέφωνα και τηλεκτυπωτές (fax) 210 3611100, 3634077

e-mail: diki@kostasbeys.gr